
ЦІЛЬМАК О.М.,
доктор юридичних наук, доцент
професор, кафедра
криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеський державний університет
внутрішніх справ,
м. Одеса

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗЛОЧИНЦЕМ ПРИЙОМІВ МАНІПУЛЮВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Автор у статті уточнив поняття «маніпуляція», визначив технологію та етапи маніпулювання, а також розкрив тактико-психологічні особливості застосування під час досудового розслідування прийомів маніпулювання особами, які підозрюються у скоєнні злочину.

Ключові слова: вплив, досудове розслідування, злочинець, маніпуляція, прийом, слідчий.

Автор в статье уточнил понятие «манипуляция», определил технологию и этапы манипулирования, а также раскрыл тактико-психологические особенности применения во время досудебного расследования приемов манипулирования лицами, которые подозреваются в совершении преступления.

Ключевые слова: влияние, досудебное расследование, преступник, манипуляция, прием, следователь.

The author of the article said the concept of “manipulation”, the technology and manipulation steps and opened the tactical and psychological features of the application during the pre-trial investigation techniques to manipulate individuals who are suspected of committing a crime.

Keywords: *impact, pre-trial investigation, the offender, manipulation, reception, investigator.*

Постановка проблеми. Слідчі, під час досудового розслідування, стикаються з різноманітними прийомами маніпуляції осіб, які підозрюються у скоєнні злочину. Злочинець-маніпулятор живе подвійним життям, вміло носить маску нормальності. Він – професіонал, майстерний актор, який вміє прекрасно грати різні соціальні ролі та зображувати різні емоційні стани. Застосовуючи різноманітні прийоми маніпуляції, йому вдається демонструвати соціально-прийнятну, часто навіть зразкову поведінку, що дозволяє йому майстерно скоювати злочини, не викликаючи ні найменших підозр. Кримінальне маніпулювання може застосовуватися злочинцями у цілому ряді корисливих і насильницьких злочинів. Саме тому кожен слідчий повинен бути озброєний знаннями про психологічні особливості прийомів маніпулювання та оволодіти засобами їхнього викриття, припинення та протидії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маніпуляція, як вид психологічного впливу, пронизує практично всі сфери взаємодії людей, залишаючись в деяких випадках соціально прийнятною й навіть схвалюваною. Дослідженню даного феномена присвячені роботи в галузі філософії, психології, педагогіки, політології, соціології, юриспруденції, історії. Серед них слід вказати на праці Е. Аронсона, Д. Безлатного, М. Боришполеця, Р. Броуди, А. Воеводіної, Г. Грачова, Е. Доценка, Е. Друзяка, С. Зеленського, С. Кара-Мурзи, М. Ларіонові, С. Лісової, С. Лісовського, А. Місниченка, І. Мельника, С. Ніколаєнка, М. Один-

цової, В. Пакарда, Е. Пратканиса, М. Присяжнюка, О. Письмена, В. Сороченка, Т. Тепенчака, Х. Фексеуса, О. Філатова, Г. Шиллера, А. Цуладзе, О. Яцунської та ін..

Питанням маніпулювання шахраїв присвячені дисертаційні дослідження Г.В. Бембеевої, Р.О. Базарова, О.В. Волохова, І.В. Ільїна, А.О. Мельникова, К.В. Михайлова, Р.В. Шагіяхметова, С.В. Фомова та ін.. Вивченням проблеми кримінального маніпулювання, як прихованого, свідомого і цілеспрямованого протиправного психологічного впливу на жертву з корисливого метою, займаються такі науки, як: кримінологія, криміналістика, юридична психологія.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Однак, тактико-психологічні особливості застосування особою, яка підозрюється у скоєнні злочину прийомів маніпулювання під час досудового розслідування вченими не розглядалися. Це й буде метою та завданнями нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «маніпуляція» чи «маніпулювання» походить від латинського слова «manipulare». Його первинним змістом є позитивне значення «управляти», «управляти зі знанням справи», «надавати допомогу» тощо. У науковій літературі різні автори дають власні визначення дефініції «маніпуляція». На їх думку, маніпуляція – це:

- форма духовного впливу прихованого панування, здійснювана насильницьким шляхом (Бессонов Б. М.);
- панування над духовним станом, управління зміною внутрішнього світу людини (Волкогонов Д. А.);
- приховане застосування влади (сили) врозріз із передбачуваною волею іншого (Гудін Р.);
- вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого виникнення в іншій людині намірів, не співпадаючих з її актуально існуючими бажаннями (Доценко Є.Л.);
- прихований вплив на здійснення вибору (Прото Л.);
- спонукання поведінки за допомогою обману або гри на передбачуваних слабостях іншого (Рудінов Дж.);
- майстерне управління та використання людей (Робінсон П. У.);
- ставлення до іншої особи як до засобу, об'єкта, знаряддя (Сагатовський В. М.);
- приховане примушення, програмування думок, намірів, відчуттів, відносин, установок, поведінки (Шиллер Г.);
- різновид прихованого мовленнєвого впливу, спрямованого до досягнення суб'єктом впливу власної мети, яка не збігається із намірами і суперечить бажанням та інтересам об'єкта впливу (Щипіцина Ю.В.);
- управління й контроль, експлуатація іншої особи, ставлення до неї, як до об'єкта, «речі», що підлягає використанню та контролю (Шостром Е.);
- оманливий непрямий вплив на користь маніпулятора (Йокояма О.Т.).

Маніпулювання у соціальній міжособистісній сфері взаємодії відрізняється від кримінального маніпулювання. Так, на думку О.Ю. Федорова [2], кримінальне маніпулювання це суспільно небезпечний, протиправний прихований вплив на людську психіку

з метою управління індивідуальною, груповою або масовою поведінкою, який заподіює шкоду правам і законним інтересам людей та загрожує безпеці особистості, суспільства та держави.

На нашу думку, *маніпуляція* – це метод цілеспрямованого психологічного прихованого впливу на психічні стани, процеси та властивості людини задля їх експлуатації.

Мета маніпуляції – досягнення суб'єктом впливу певної корисливої мети, яка не збігається із намірами людини та суперечить її потребам, бажанням й інтересам.

Технологія маніпулювання – це ті прийоми, способи та засоби прихованого цілеспрямованого психологічного впливу на психіку людини, за допомогою яких відбувається спонукання об'єкта впливу до певної діяльності або бездіяльності; змінюється у нього поведінка, або викликається у нього певний стан.

Маніпуляція передбачає приховане використання суб'єктом впливу певних людських слабостей – ворожості, боязкості, нерішучості, меркантильності, жадібності, некомпетентності, залежності від похвали, егоцентризму, підозрілості, мстивості, прагнення до влади, до популярності, вразливості, чутливості, нестриманості, тобто використання певних «мішеней впливу». Отже, маніпулятивний вплив може бути спрямований на: потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання, схильності; вірування, життєдіяльнісні установки; групові норми, суб'єктні відносини, самооцінка (відчуття власної гідності, самоповага, гордість); спосіб мислення, стиль поведінки та спілкування, уміння, навички, звички тощо; різноманітні психічні стани (емоційні – тривога, страх, кохання, невдоволення, презирство тощо; вольові – рішучість, розгубленість, невпевненість тощо; пізнавальні – зосередженість, замисленість, гордість, некомпетентність тощо), тобто на певні «мішені» жертви впливу.

Маніпулятивний цілеспрямований, прихований психологічний вплив на психіку людини відбувається у декілька етапів. Перший – підготовчий. Його метою є: а) майстерне підлаштування суб'єкта під об'єкта впливу (за допомогою техніки приєднання, тобто знаходження спільних інтересів і поглядів, створення атмосфери відвертості, створення сприятливого враження про себе; копіювання жестів, міміки, прийняття схожої пози тощо); б) зібрання необхідної інформації щодо індивідуально-психологічних якостей, особливостей поведінки, характеру, темпераменту, слабких сторін об'єкта впливу, знаходження «мішеней» впливу; в) продумування умов, при яких краще можна використати ті чи інші прийоми, засоби та способи маніпуляції.

Другий етап процесу маніпулювання – основний. Його метою є безпосередній прихований, цілеспрямований психологічний вплив на психіку людини, шляхом гнучкого застосування арсеналу прийомів, засобів та способів маніпуляції. Третій етап – закріплюючий. Його метою є підкріплення бажання у об'єкта впливу діяти або робити саме так, як вигідно маніпуляторів. Четвертий етап – контролюючий. Його метою є контроль результату маніпулювання та позитивне психологічне підкріплення об'єкта впливу у вигляді похвали, компліменту, лестощів. Слід зазначити, що якість маніпулювання залежить від майстерності маніпулятора.

Підчас досудового розслідування слідчі часто стикаються з маніпулятивними технологіями осіб, які підозрюються у скоєнні злочину. Злочинці, підчас слідчих (розшукових) дій, використовують цілий арсенал різноманітних прийомів маніпулювання задля того щоби відвернути від себе увагу, виправдати себе, спрямувати досудове розслідування у необхідне вигідне для себе русло. Оскільки маніпуляція найчастіше носить таємний характер, далеко не завжди можна точно визначити факт її існування в якій-небудь конкретній події.

Для систематизації та конкретизації прийомів маніпуляції злочинців, нами було опитано 132 слідчих, аналіз відповідей яких надає нам можливість виділити такі **прийоми маніпуляції осіб, які підозрюються у скоєнні злочину:**

- «*симуляція невинуватості*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, намагається довести, що заподіяна нею шкода була ненавмисною, або що вона не робила того, в чому її звинувачують. Вона може прийняти вигляд здивування чи обурення. Ця тактика змушує слідчого піддати сумніву своє власне судження і, можливо, свою розсудливість та докази;
- «*симуляція плутанини*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, вдає що вона щось переплутала чи не звернула на щось увагу, намагаючись заплутати слідчого;
- «*своєчасна неправда*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, повідомляє зовсім брехливу, але надзвичайно очікувану в цей момент («гарячу») інформацію. При чому злочинець ураховує, що чим більше зміст повідомлення відповідає настроям слідчого, тим ефективніший буде його результат. Потім неправда розкривається, але за цей час гострота ситуації спаде або певний процес набуде безповоротного характеру;
- «*напівправа*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, об'єктивно та докладно висвітлює конкретні, малозначні деталі й замовчує більш важливі факти;
- «*дозування інформації*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, замовчує важливу інформацію; вона надає слідчому ту інформацію, яка вигідна їй; висвічує тільки частину даних, а інші ретельно приховує. Це призводить до того, що картина реальності спотворюється в ту чи іншу сторону або взагалі стає незрозумілою;
- «*вигадка*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, завантажує слід-

- чого різноманітною інформацією з власними умовиводами, припущеннями та нав'язує йому певний алгоритм. Використовується злочинцем для уведення слідчого в оману; для того щоби неможливо було відрізнити правду від вигадки;
- «*фабрикація фактів*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, спочатку говорить правду, причому таку яка може бути легко перевірена. Слідчий переконується, що особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, співпрацює й починає їй вірити. На наступному етапі застосування цього прийому злочинець надає інформацію в потрібному йому руслі. Злочинець розраховує на те, що слідчий йому довіряє на підставі закладеного у його підсвідомість стереотип «він каже правду»;
 - «*специфічна термінологія*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, при наданні інформації використовує складну, незрозумілу слідчому термінологію. У результаті чого працівник, з помилкової скромності або невпевненості в собі, соромиться перепитати значення того чи іншого терміну, а це надає можливість злочинцю-маніпулятору повернути ситуацію в необхідне для нього русло, пославшись при необхідності на начебто вже сумісно схвалене рішення. Це прийом розрахований на викликання у слідчого відчуття незручності, некомпетентності, приниження;
 - «*інформаційне перевантаження*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, повідомляє гігантську кількість інформації, основну частину якої становлять абстрактні міркування, непотрібні деталі, різні дрібниці й тощо. У результаті чого слідчий не може розібратися в суті проблеми. Застосовується цей прийом злочинцем для заплутування слідчого;
 - «*приховане залякування*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, змушує слідчого виконувати роль сторони, яка захищається, використовуючи завуальовані (тонкі, непрямі або мовчазні) загрози. Застосовується злочинцем коли у слідчого є певні слабкості та він випробовує страх втрати чогось або когось;
 - «*шантаж*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, шляхом застосування формули шантажу: «якщо ви не..., то я...» (наприклад, «...покінчу життя самогубством...») хоче уникнути покарання або намагається отримати те чого бажає;
 - «*посилання на авторитети*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, шляхом посилення на досить авторитетних людей, намагається вплинути на хід слідчий (розшукових) дій або на рішення слідчого;
 - «*пошук спільних рис*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, знаходить або вигадкує будь-яку схожість між собою та слідчим, ненав'язливо звертає на цю схожість увагу, і тим самим частково послаблює захисні функції психіки слідчого, після чого пропонує свою ідею або уселяє інформацію, яка є неї вигідною;
 - «*затягування часу*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, навмисно тягне час, під різними приводами запобігає розголошенню дійсно важливої інформації до того моменту, коли буде вже пізно щось змінити;
 - «*тримай зlodія*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, навмисно звертає увагу працівника ОВС на іншу людину, для того щоби зняти з себе підозру. Застосовується злочинцем для відвертання уваги слідчого від себе;
 - «*симуляція хвороби*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, прикидається хворою, демонструє напад, вимагає лікування;
 - «*дурень*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, намагається прикинутися дурником, вдаючи,

що не знає про що їй говорять, робить вигляд, що нічого не розуміє. Використовується злочинцем для отримання додаткового часу;

- «*слуга*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, приховує власні корисливі наміри під виглядом служіння більш благородній справі, наприклад, стверджуючи, що діяла певним способом через «поко-ру» або «служіння» Богові чи якійсь авторитетній фігурі;
- «*казанський сирота*» – особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, прикидається бідною та безпорадною, тисне на жалість; зображує себе жертвою обставин або чиєїсь поведінки; намагається усіляко звинуватити життєві обставини, інших людей. У неї усі «винні», тільки вона – жертва обставин або подій. Використовується злочинцем для того щоб домогтися жалості, співчуття й таким чином досягти бажаної мети, для уведення слідчого в оману;
- «*спокушання*» – особа, яка підозрю-

ється у скоєнні злочину, викорис-товує честолобство слідчого, вона робить йому компліменти, хвалить. Злочинець використовує психоло-гічний «підкуп» для формування у слідчого поблажливого позитивно-го ставлення до себе.

Отже, усі ці прийоми маніпуляції особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, може здійснювати різними спо-собами. Ступінь успішності маніпуля-ції значною мірою залежить від того, наскільки широкий арсенал засобів прихованого психологічного впливу використовується злочинцем і наскіль-ки він гнучкий під час їх реалізації.

Висновки. Розкритий нами пере-лік прийомів маніпулювання осіб, які підозрюються у скоєнні злочину, під-час досудового розслідування не є ви-черпним. Прийомів існує дуже вели-ка кількість. Тому, під час досудового розслідування, *слідчий* повинен чітко визначати той чи інший прийом мані-пуляції та вміти припиняти та проти-стояти маніпулятивним впливам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни / В.М. Бехтерев. - СПб: Издание К.Л.Риккера, 1908. – 144 с.
2. Федоров А.Ю. Криминальное манипулирование в сфере экономической деятельности: криминологическая характеристика и предупреждение. // Федоров, Алексей Юрьевич//: диссертация. – Электронный ресурс. – Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kriminalnoe-manipulirovanie-v-sfere-ekonomicheskoi-deyatelnosti-kriminologicheskaya-kharakte#ixzz2ptyCoeSv>.
3. Филатов А.В. Основы распознавания и противодействия манипуляции сознанием // О.В. Филатов. - Калининград: МО «Сенте», 2006. –198